

11. Коваль-Костинська О.В. Назви основних кольорів у болгарській, українській і російській мовах (порівняльна характеристика) // Українське мовознавство: Міжвід. наук. зб. – К., 1974. – Вип. 2. – С. 28-37.
12. Ковальова Т.В. Лексико-семантичні поля колоративів в українській поезії початку ХХ століття: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / ХДПУ ім. Г.С. Сковороди. – Х., 1999. – 196 с.
13. Мицик Р.А. Козацький край: Нариси з історії Дніпропетровщини XV-XVIII ст. – Дніпропетровськ: Вид-во ДУ, 1997. – 176 с.
14. Сергійчук В. Козацький прапор // Наука і суспільство. – 1990. – № 10. – С. 40-41.
15. Фридрак В.Б. Веселкове різнобарв'я // Укр. мова і літ. в шк. – 1991. – № 10. – С. 51-55.

Список використаних джерел та їх умовних скорочень

СУМ - Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – Т. I-XI.

Н.М. Павликівська

ПСЕВДОНІМИ ЯК ВИД АНТРОПОНІМІВ

“Псевдонім – вид антропоніма, приbrane, вигадане ім'я, що має за мету маскування письменників (або інших авторів певних творів, акторів, художників тощо)” [11, 501]. Псевдоніми мають достатню кількість інтегральних ознак, аби вважати їх онімами окремого класу в рамках національної антропосистеми [14, 81].

Псевдонімію можна віднести до мовних універсалій. Вони молодші від антропонімів, бо “в невеликих людських колективах, родах, малих племенах) важко, а то й неможливо сховатися за новим, приbrаним іменем. Ім'я особі, як правило, дають інші люди, а псевдоніми самі собі вибирають, “привласнюють” [7, 33]. В сучасному розумінні поняття псевдонім з'явилося вже в античному світі. В стародавній Греції письменники V-VI ст. до н.е. послуговувалися для прикриття свого авторства псевдонімами і алотріонімами. Алотріоніми використовувалося у Візантії – багато творів приписувалося “отцям церкви” – Іоанну Златоусту, Григорію Богослову [2, 15].

Приписування авторства анонімних творів відомим діячам з метою надати їм більшої авторитетності практикувалося і в добу Київської Русі й у пізніші часи. Відомими й досить популярними стають псевдоніми в епоху Відродження. Широко ними користувалися видатні діячі західноєвропейських культур XVII-XVIII ст.

Складні й важкі суспільно-політичні умови в Україні (XIX – поч. ХХ ст.) змушували письменників, журналістів, критиків та інших діячів культури ховати свої справжні імена та прізвища за псевдонімами. Особливо важко було у дожовтневу добу жінкам-літераторам.

Псевдонімія в Україні дуже поширилася у зв'язку з суспільними й політичними умовами ХХ ст. Цьому сприяли різні підпілля, громадянська війна, Друга світова війна, національно-визвольні змагання 20-50 років. Псевдоніми вживалися в радянському підпіллі та партизанському

середовищі. Псевдонімія була дуже поширена серед членів Організації Українських Націоналістів та вояків Української Повстанської Армії – кожен підпільник мусив мати принаймні один псевдонім. А коли псевдоніми ставали відомі відповідним службам режимів, що існували на теренах дії ОУН-УПА, носії конспіративних імен були змушені їх міняти [7, 36].

У ХХ ст. псевдонімами користувалися письменники, художники, музиканти, публіцисти. Проте літературне “переодягнення” перетворилося у своєрідну гру. Перед автором не стояло питання про те, чи виступати йому від імені чоловіка чи жінки, титулованою чи нетитулованою особою. Він звертається до псевдоніма тому, що так прийнято, що всі беруть собі псевдоніми [9, 138].

До причин, що зумовлюють появу псевдонімів, відноситься також авторська скромність, традиції, немелодійність справжніх прізвищ, невпевненість у своїх авторських силах тощо.

Вивченню псевдонімів присвячені дослідження вітчизняних і зарубіжних лінгвістів. Це і загальні праці з ономастики та антропології (О. Суперанська, Г. Сулова, П. Чучка) і спеціальні дослідження (Т. Суркова, О. Реформатський, М. Голомідова, В. Дмитрієв, О. Дей, В. Еппель, В. Німчук, М. Лесюк, О. Петрова). Лінгвістичні дослідження дають відповідь на такі важливі питання як закономірності формування псевдонімів, принципи, мотиви, способи і засоби псевдонімної номінації, структура, функціональне навантаження тощо. Особливо важливим стало питання лінгвістичного статусу псевдонімів.

На думку Т. Суркової, псевдоніми є антропонімічним розрядом, особливим типом антропонімів. На відміну від імен, імен по батькові, прізвищ – це іменування вторинні: їх вживання носить необов’язковий, факультативний характер; коло носіїв обмежене кількома соціально-професійними групами: політики, письменники, журналісти, артисти [9, 95]. Проте, не дивлячись на відмінності псевдонімів від інших антропорозрядів, вони не ізольовані від них. Це простежується у широкому використанні псевдонімами структурно-словотвірних моделей імен, імен по батькові, прізвищ. Суркова Т. зазначає, що псевдоніми в силу своїх різноманітних типів можуть мати різний ступінь “псевдонімності”. Псевдоніми, що характеризують автора, і псевдоніми немотивовані залишаються вірними езотеричній функції. Вони втрачають свою специфіку і переходять в інший антропонімічний розряд тоді, коли стають єдиним найменуванням людини, втрачають своє пряме призначення.

Як “групу искусственно созданных именованій” кваліфікують псевдоніми А. Суперанська, А. Сулова. В російській традиції, зазначають дослідниці, псевдонім найтісніше зв’язаний з прізвищем, хоча це не зовсім прізвище і в той же час – не тільки прізвище [10, 134].

Зараховує псевдоніми до штучних прізвищ Б. Унбегаун. Російські псевдоніми, на думку лінгвіста, можна розділити на дві великі групи: а) псевдоніми, які являють собою видозмінене справжнє прізвище і б) псевдоніми, які не зв’язані із справжнім прізвищем [12, 182-185].

До антропонімів відносить псевдоніми В. Ніконов, констатуючи, що “Изучает фамилии особая наука – антропонимика, ведению которой подлежат и другие виды собственных имен людей – индивидуальные, отчества, прозвища, клички, псевдонимы и проч.” [6, 14].

Н. Шанський називає псевдоніми “одной из антропонимических подсистем наряду с именами, фамилиями, прозвищами” [15, 92].

На думку В. Чичагова, псевдоніми є різновидом прізвиськ [13, 7].

Українські псевдоніми висвітлені в працях О. Дея, В. Еппеля, П. Чучки, В. Німчука, М. Лесюка, О. Петрової.

В Україні ключем для розкриття псевдонімів, криптонімів письменників, журналістів, публіцистів, критиків та інших діячів культури стала відома праця О.І. Дея – “Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI-XX ст.)” (1969). У словнику розкрито понад 10000 псевдонімів, криптонімів та різних умовних знаків, якими підписувались письменники, критики, художники і громадські діячі та ін. України дожовтневого і радянського періодів. О. Дей кваліфікує термін псевдонім як узагальнююче поняття, в науково-бібліографічній літературі, яке включає в себе різні види творення й графічної передачі прибраних імен і позначень прихованого авторства.

Продовженням і доповненням “Словника” О. Дея стали “Нові матеріали до словника українських псевдонімів” (1999). В. Еппеля. Вони містять розкриття близько 1400 псевдонімів та криптонімів. У багатьох випадках укладач (на відміну від “Словника” (1969)), крім справжнього імені та прізвища автора, подає ще й “основний” псевдонім, під яким автор нерідко є більш знаним, аніж під справжнім прізвиськом.

Глибоке висвітлення псевдонімів знаходимо у роботах П. Чучки, у яких йдеться про інтегральні ознаки українських псевдонімів, дається дефініція поняття, встановлюється його ономастичний статус, визначається структура класу та внутрішня структура самих псевдонімів, їх інформативність. На думку П. Чучки, є шість визначальних ознак, які вирізняють українські псевдоніми з-поміж інших антропонімних класів: 1) на відміну від антропонімів решта класів, які іменованому дають батьки чи громада, псевдонім – це самоназва (індивідуальна або групова), яку обирає собі сам іменований; 2) псевдоніми є факультативними знаками, функціонування яких нинішнє законодавство не регламентує; 3) майже всі псевдоніми є неофіційними назвами (ті поодинокі, що вийшли на рівень загальнонаціональних, здебільшого конкурують із справжніми прізвищами або з іменами їх носіїв; 4) псевдоніми не належать до спадкових іменувань, що зближує їх із прізвиськами; 5) псевдонімів, зокрема літературно-художніх, у тої самої особи може бути безліч; 6) майже кожний псевдонім є мотивованою, промовистою назвою, якою денотат не просто називає, але й характеризує себе з позитивного боку.

П. Чучка, виходячи з цього, пропонує таке визначення псевдонімів: “псевдоніми – це самоназви, які факультативно використовує творча особа поряд з її справжнім прізвищем чи іменем з метою приховати своє авторське “я” або для маніфестації свого ідеологічного кредо” [14, 82]. Структуру класу

псевдонімів, зазначає П. Чучка, окреслює сфера їх функціонування. В українців виділяються два основні його розряди – це псевдоніми літературно-художні, або поетичні, та псевдоніми публіцистичні. До менших належать такі розряди псевдонімів, як мистецькі, громадсько-політичні та навіть кримінальні.

Дослідниками української політичної псевдонімії, зокрема членів Організації Українських Націоналістів (ОУН) та учасників Української Повстанської Армії (УПА), є М. Лесюк і В. Німчук.

М. Лесюк, дослідивши псевдоніми тих членів УПА, що воювали на теренах Прикарпаття, тобто колишньої Станіславської області, подає таку дефініцію: “псевдонім – це неофіційна конотативна назва особи, яка відображає якусь певну її характерну ознаку, несе інформаційне та емоційне навантаження і відома певному колу осіб”. А у мовленні самих вояків УПА та членів підпільних організацій, у літературі про визвольні змагання, зазначає він, уживається досить удалий “українізований” варіант цього терміну “псевдо” [5, 178-179].

Переконливі висновки і узагальнення про псевдонімію оунівців зробив В. Німчук, обстеживши псевдонімікон ОУН-УПА збірника “Сколівщина” (1996). За переконаннями дослідника, псевдонімія ОУН-УПА становить великий інтерес для лінгвістів, яким важливо досліджувати закономірності формування та функціонування такого специфічного розряду антропонімів – індивідуальних імен людей – на величезному фактичному матеріалі. Дослідження показали, що не всі псевдоніми є самоназвами, а відтак – характеристиками осіб з позитивного боку. У підпільних політичних організаціях та кримінальних структурах псевдонімами стають не тільки самоназви, а й антропоніми, які тій чи іншій особі дають люди з її оточення. Тут промовисті псевдоніми, зазначає автор, трапляються, але вони не бажані, бо за ними носіїв можуть пізнати і викрити. У підпіллі “Кучерявим” можуть назвати навіть лису людину, а “Велетом” людину середнього або невисокого зросту [7, 31].

Цікавим є комплексний аналіз літературних і публіцистичних псевдонімів німецької та української мов О. Петрової, яка провела зіставне дослідження принципів, мотивів, способів і засобів псевдонімації, виявила спільне й особливе у псевдонімії порівнюваних мов, розкрила національну зумовленість творення самоназв. Автором репрезентовано підхід до розуміння псевдоніма як псевдоантропоніма.

Отже, погляди вітчизняних і зарубіжних дослідників власних назв неоднозначні щодо ономастичного статусу псевдоніма.

Предметом нашого дослідження стала українська псевдонімія ХХ століття (літературно-мистецька та громадсько-політична), визначальною для якого є думка лінгвістів Т. Суркової, В. Никонова, П. Чучки, В. Німчука, що псевдоніми – це окремий вид антропонімів. Вважаємо, що псевдоніми характеризуються такими ознаками, як: 1) псевдонім існує паралельно із справжнім іменуванням особи; 2) псевдонім є вторинною, необов’язковою назвою; 3) псевдоніми не успадковуються; 4) псевдоніми соціально й

історично обумовлені, їх використання пов'язане із творчою чи громадсько-політичною діяльністю носія; 5) псевдоніми мають особливе призначення – приховувати справжнє іменування носія; 6) псевдоніми є поліфункціональними, проте основною функцією є езотерична; 7) псевдоніми залежно від сфери функціонування мають різний “об’єм” езотеричності; 8) псевдоніми – це не тільки самоназви, а й антропоніми, які тій чи іншій особі дають люди з її оточення; 9) псевдоніми є характеристиками осіб як з позитивного, так і негативного боку; 10) псевдонімів у тої самої особи може бути кілька або багато.

Виходячи з цього, кваліфікуємо псевдонім як антропонім, який використовують особи окремих соціально-професійних і громадсько-політичних груп з метою приховати своє справжнє ім’я.

Важливим і складним, на наш погляд, є питання щодо розмежування псевдонімів і прізвиськ. Між ними простежується особлива схожість, яка проявляється у тому, що: 1) вони є іменами вторинної номінації; 2) їх вживання носить необов’язковий, факультативний характер; 3) вони наділені експресивністю; 4) вони юридично не успадковуються.

Відомо, що Б. Унбегаун ділив прізвиська на дві основні групи – прізвиська, які вживаються з метою охарактеризувати особу – її поведінку, моральні, інтелектуальні чи фізичні властивості (так звані “особові”), та прізвиська, які утворювалися шляхом перенесення за аналогією назви тварини, рослини, предмета і т. ін. на особу – так звані “переносні” [12, 346], а В. Чичагов вважав псевдоніми різновидом прізвиськ [13, 7].

Однак, псевдоніми і прізвиська – це різні антропонімічні розряди. Псевдоніми, на відміну від прізвиськ, виконують езотеричну функцію, а також мають свою сферу вживання. Псевдоніми використовують діячі культури, політики, підпільники, а прізвиська вживаються в побуті, поза офіційними ситуаціями. Псевдоніми, як правило, результат самоіменування носія вигаданого імені, прізвиська носії отримують виключно від суспільства.

Не достатньо зрозумілим є вживання термінів “псевдонім” і “кличка”. *Кличка* – 1. Назва, ім’я, дане тварині. 2. Прізвисько, дане людині для конспірації [1, 433]. Таку саму дефініцію лексеми “кличка” подає “Словник української мови” (1973). Лексема “кличка” з семантикою „прізвище, прізвисько, назвисько” засвідчується у Малорусько-німецькому словарі (1886) Желеховського Є., Недільського С. Про псевдоніми і клички зауважує В. Німчук: „У радянській традиції імена, що їх використовувано для конспірації, називали і псевдонімами, наприклад: „Артем [партійний псевдонім] Сергеева Федора Андрійовича”, і кличками”. У позанормативному мовленні функціонує нині дериват *кликуха* – „кличка” [7, 33]. Т. Суркова, відзначаючи специфічні риси псевдонімів, зараховує до них „...псевдоними разведчиков...” [9, 99].

На нашу думку, кличка або прізвисько, дане людині з метою конспірації, має функціональне призначення псевдоніма. Тому імена, використовувані для конспірації, у радянській традиції називали і псевдонімами і кличками.

Важливим питанням при розгляді номінаційних особливостей псевдоніма є питання про вибір номінативних форм. Цей вибір обумовлений як загальними закономірностями виникнення лексичних одиниць, так і специфікою засобів вторинного називання. У якості псевдоніма використовуються готові слова або створюються нові.

Використання готових лексичних одиниць для позначення денотата характеризується широким застосуванням антропонімів (прізвищ, імен, імен по батькові), топонімів (гідронімів, ойконімів, оронімів), міфонімів, астронімів та апелятивів. Тобто, псевдоніми формуються шляхом онімізації апелятивної та трансонімізації пропріальної лексики. Такий спосіб номінації високопродуктивний як в літературно-мистецькій, так і в політичній псевдонімії. Продуктивним є використання антропонімів, особливо прізвищ та імен, та апелятивної лексики. Рідше за псевдоніми правила топоніми, міфоніми і зовсім рідко астроніми.

Створення нових слів у псевдонімній номінації пов'язане, перш за все, з прагненням до виразності форми. Для цього автори використовують словотворчі моделі антропонімів (найчастіше прізвищ), створюють okazionalni антропоніми [9, 103].

Проведені нами дослідження показали, що творення псевдонімів способом деривації широко практикується у літературно-мистецькій псевдонімії. Це афіксація довільно обраних загальних чи власних назв, афіксація справжнього іменування автора, штучна деформація справжнього іменування та субституція його окремих елементів.

У політичній псевдонімії способом деривації на основі справжнього іменування творяться лише деякі псевдоніми. Зафіксована невелика кількість псевдонімів, утворених від імен, прізвищ, імен по батькові.

Значно більше у політичній псевдонімії, зокрема ОУН-УПА, використовувалися okazionalni антропоніми. Це штучні утворення на зразок прізвищ з суфіксальними формантами –енко, -ович, -ук(-юк), -ськ(ий), -ин, -ов, -ів та ін.

Українські псевдоніми ХХ ст. сформовані і в результаті дії специфічного способу номінації, який ґрунтується на модифікації справжнього іменування автора. У псевдонімії діячів культури цей спосіб більш продуктивний, аніж, скажімо, в учасників національно-визвольних змагань. Модифікація справжнього іменування письменників, журналістів та ін. репрезентована використанням замість повного іменування лише особового імені, його гіпокористичної чи демінутивної форми; зміною особового імені чи імен при збереженні прізвища; розширенням офіційного іменування за рахунок додавання до прізвища певного елемента. У політичній псевдонімії, зокрема ОУН-УПА, модифікація справжнього іменування автора представлена використанням у якості псевдоніма його особового імені, частіше його варіантної форми.

Крім псевдонімів-слів, як засіб вторинної номінації використовувалися зірочки, ініціали, цифри. Загальна назва зашифрованих підписів – криптоніми (від грец. *kryptos* – „таємничий”). Криптоніми широко

використовували діячі культури, проте вони не були популярними у підпільників. Це пояснюється тим, що криптоніми незручні в усному спілкуванні.

На відміну від інших вторинних іменувань псевдоніми характеризуються особливим функціональним навантаженням. Як і кожна власна назва псевдонім виконує номінативну функцію. Проте у псевдонімії номінація має особливий езотеричний характер. Номінативна функція – це інваріант, а езотерична – варіант, поряд з експресивною, естетичною, соціально-оцінною та ін. [9, 92]. Співвідношення основної і додаткової (або додаткових) функцій у псевдоніма може бути різним і залежить передусім від сфери вживання псевдонімів. У політичних псевдонімів найяскравіше виступає езотерична функція, але присутніми в них можуть бути емоційно-естетична і соціально-характеристична функції. Суттєвою особливістю літературних псевдонімів є складна взаємодія функцій, більший їх набір щодо інших типів псевдонімів. Таким чином, „об’єм” основної езотеричної функції у різних типів псевдонімів неоднаковий. В політичній псевдонімії езотерична функція є домінуючою, інші псевдоніми, як правило, поліфункціональні.

Отже, псевдоніми як окремий вид антропонімів заслуговують на особливу увагу і подальше вивчення.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови – К.: Ірпінь, 2001.
2. Дей О. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI-XX ст.). – К.: Наук. думка, 1969. – 559 с.
3. Еппель В. Нові матеріали до словника українських псевдонімів. – Київ, 1999. – 116 с.
4. Желеховський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар. – Львів, 1886. – Т.1. 349 с.
5. Лесюк М. Псевда вояків Української Повстанської Армії // *Studia Sławistyczne 1; Nazewnictwo na podraniczach etnicznej-jezykowych* – Białystok, 1999. – С. 117-184.
6. Никонов В.А. География фамилий. – Москва: Наука, 1988. – 190 с.
7. Німчук В.В. Про українську псевдонімію та криптонімію // *Українська мова*. – 2002. – № 2. – С. 30-58.
8. Петрова О.В. Особливості номінації в псевдонімії німецької та української мов: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.17 / Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2005. – 20 с.
9. Суркова Т. Псевдонимы как особый тип антропонимов // *Русская ономастика*. Респ. сборник. / Отв. ред. проф. В.Д. Бондалетов. – Рязань, 1977. – С. 92-100.
10. Суперанская А, Сулова А. Псевдонимы // *Современные русские фамилии*. – М.: Наука, 1981. – С. 134-147.
11. Українська мова. Енциклопедія – Київ: Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2000. – 750 с.
12. Унбегаун Б. Русские фамилии. – М.: Прогресс, 1989. – С. 117-118, 182-185.
13. Чичагов А.К. Из истории русских имен, отчеств и фамилий. – М.: Учпедгиз, 1959. – С. 7.
14. Чучка П.П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції // *Нукові записки Кіровоградського державного педуніверситету ім. В. Винниченка*. Серія: Філол. науки (мовознавство). – 2001. – Вип. 37. – С. 82-83.
15. Шанский Н.М. Типология и происхождение фамилий на „ов(-ев)”, „-ин(-ын)” в русском языке. – РЯШ. – 1971. – № 4. – С. 92.